

HET
MIP
ONDERZOEK NAAR
HET WONEN TUSSEN
1850-1940

Johan Kruijer

Of het nu gaat om een boerderij, een straatlantaarn, een park, een woonwijk of een fabriek, de kans dat het vervaardigd is in de periode 1850-1940 is ruimschoots aanwezig. Tot voor kort was het praktisch onmogelijk om op alle niveaus van de jongere bouwkunst en stedenbouw, zoals het bouwarsenaal uit het betreffende

tijdvak wordt genoemd, systematisch onderzoek te doen. Het Monumenten Inventarisatie Projekt, kortweg het MIP, heeft hier verandering in gebracht en momenteel wordt in de drie noordelijke provincies hard gewerkt aan de voltooiing van dit omvangrijke werk.

Door enkele aspecten van het MIP-Drente voor het voetlicht te brengen kan een indruk ontstaan waar het om gaat. Vervolgens zal getracht worden om mogelijke vervolg-activiteiten aan te stippen waarmee het 'after-MIP' geladen kan worden. Want, zoveel is wel duidelijk, het bouwarsenaal uit de periode 1850-1940 bezit potenties om de kwaliteit van onze woonomgeving op peil te houden.

Veelzijdig woonmilieu

Het MIP richt zich op het wonen in de breedste zin van het woord. Dat betekent dat wonen wordt

Afb. 1 Karakteristiek in het kultuurlandschap zijn de schutsluizen

opgevat als het werken, het rekreëren, het zich verplaatsen en het daadwerkelijk in een huis wonen. Alle elementen die op één of andere manier daarbij horen, zijn eveneens onderwerp van studie. Kort gezegd, het MIP doet onderzoek naar alle ons omringende bebouwingselementen uit de periode 1850-1940. Gezien de aanwezige bouwvoorraad lijkt het een immense opdracht. Het is dan ook noodzakelijk om op systematische en enigszins selectieve manier te werk te gaan. De eerste stap betreft het opsplitsen van de provincie in een aantal samenhangende delen. In Drente zijn dat de regio's Zuidwest-Drente, het Drents Plateau en Oost-Drente. Vervolgens is per

Afb. 2 Sociale woningbouw in combinatie met voorzieningen te Hogeveen. Ontwerp van gemeentearchitect J. Carmiggelt

gemeente een zogenaamde gebiedsomschrijving gemaakt. Hierin wordt een uiteenzetting gegeven over belangrijke zaken als de natuurlijke gesteldheid, het grondgebruik, de infrastructuur en de nederzettingstructuur. Deze beschrijvende fase is van belang om grip te krijgen op de meest essentiële ontwikkelingen in het gebied. Bij het inventariseren kan dan bekeken worden of deze ontwikkelingen zich in de bebouwing terug laten vinden.

Om een indruk te geven van deze werkwijze volgt nu een aantal voorbeelden waarbij diverse aspecten aan bod komen. Zo levert informatie over de fysische gesteldheid en de infrastructuur aanwijzingen op over bij-

Afb. 3 Het Gemeentehuis van Sleen (ontwerp van A. Baart, als karakteristiek element in het verdichtingspatroon rond de brink

voorbeeld de aanwezigheid van schutsluizen, zoals hier de sluis tussen de Norgervaart en de Kolonievaart. Het zijn de stille getuigen van een boeiende civieltechnische geschiedenis. De Drentse waterstaatkundigen moesten zorgen voor voldoende water in het veengebied om het uitdrogen van de gronden te voorkomen maar tegelijk moest de scheepvaart gegarandeerd blijven. Twee soms tegenstrijdige thema's waarvoor schutsluizen een goede oplossing boden. Nu worden ze niet meer als zodanig gebruikt, hen resteert niet veel anders dan een eventuele sportvisser te verleiden om plaats te gaan nemen.

Een behandeling van de nederzettingstructuur geeft aan waar de stadsuitbreidingen zijn te verwachten. Het inventariseren kan dan gericht plaatsvinden. Zo blijkt bijvoorbeeld in Hoozevee, dat rond 1850 voornamelijk bepaald werd door lintbebouwing langs het kruis van kanalen, aan het begin van deze eeuw aandacht te ontstaan voor de sociale woningbouw. Mede als gevolg van de Woningwet van 1901 moest gezorgd worden voor een adequate huisvesting. De gemeentearchitect J. Carmiggelt ontwierp voor een gebied achter de lintbebouwing, een wijkje met eenvoudige maar gezonde woningen en enkele winkels.

Behalve uitbreidingen is er praktisch overal een verdichting van de bestaande structuur te constateren. Bijvoorbeeld in de oude esdorpen is het verdichtingspatroon dikwijls merkbaar aan de brink. Tussen de schijnbaar willekeurig geplaatste structuur van boerderijen werden huizen, winkels, bedrijven en openbare gebouwen geplaatst. Zo werd in Sleen een gemeentehuis gebouwd op de rand van de brink. Overigens een ontwerp uit 1936 van A. Baart. Door een combinatie van informatie uit de gebiedsbeschrijvingen en resultaten van het veldwerk kan er aanleiding zijn om een zogenaamd waardevol gebied aan te wijzen. Deze gebieden hebben in de betreffende periode een belangrijke ontwikkeling gekend en vormen een karakteristieke stedenbouwkundige samenhang. Eén van de meest bijzondere gebieden in Drente is het

terrein van Veenhuizen. Dit gebied was van oorsprong bedoeld voor de opvang van bedelaars en landlopers en werd later overgenomen door het Ministerie van Justitie. Opvallend is de rechtlijnige structuur van kanalen en wijken. Verdeeld over het terrein stonden carrévormige gestichtsgebouwen waarvan alleen het Tweede Gesticht nog de oorspronkelijke hoofdvorm heeft behouden. Aan het eind van de 19e eeuw werden de oude gebouwen vervangen door nieuwe gestichtsgebouwen. Het bijzondere karakter wordt behalve door de gestichtsgebouwen bepaald door tal van voorzieningen, dienstwoningen en een prachtige groenstructuur.

Bouwtechniek en bouwstijl

Uit de gemeentebeschrijving valt niet alles af te leiden, daarom wordt tijdens het inventariseren ook gekeken naar de kwaliteit van het betreffende pand. Sterk verbouwde panden, waarbij de hoofdvorm is aangetast, worden over het algemeen niet opgenomen. Anders wordt het wanneer er sprake is van een bijzondere of unieke bebouwing. Zo bleek in het verdichtingspatroon van Lhee (gemeente Dwingeloo) een boerderij te staan die bouwkundig interessant is. Het is één van de eerste experimenten van monoliet betonbouw.

Is bij dit laatste voorbeeld aandacht besteed aan de bouwtechniek, er is ook aandacht voor de bouwstijl. Een groot percentage van de gebouwen is niet van een stijletiket te voorzien. De plaatselijke architect of aannemer bouwde op traditionele wijze en stoorde zich niet aan modieuze ontwikkelingen van buiten. Toch is met het voortschrijden van de tijd een toenemende inmenging van bouwstijlen merkbaar. Vooral in de grotere plaatsen en steden valt dat waar te nemen.

Twee voorbeelden kunnen dit verduidelijken. Aan het eind van de 19e eeuw werd door veel architecten graag gebruik gemaakt van diverse bouwstijlen. Deze stroming, het Eclecticisme, was bij uitstek een bouwstijl waaraan men de status

van de bewoner kon aflezen. In Ruinerwold, waar het aan het eind van de 19e, begin 20e eeuw goed boeren was, ontstond een ware competitie om het mooiste pand te bewonen. Dit pand aan het Haakswoold gooide daarbij hoge ogen. In schril contrast met de overdaad van het Eclecticisme staat de rekreatiewoning in de Elsburger Onlanden (gem. Eelde). De ontwerper, ir. J. W. C. Boks, stelde geen belang in ornamenten maar wilde de schoonheid van de constructie en het materiaal uit laten komen via een krachtig spel van lijnen en vlakken. Deze manier van bouwen wordt aangegeven met de term 'functionalisme'.

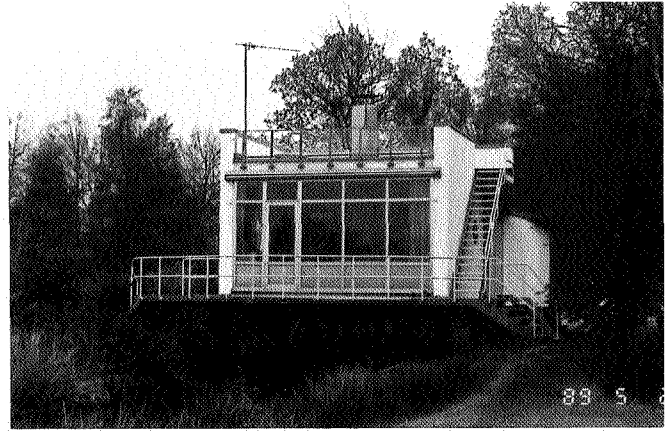
Veilig stellen van bestaande kwaliteit?

Tot zover enkele voorbeelden uit het MIP-Drente. Het aandachtgebied is, zo mag duidelijk zijn, zeer breed. Dat heeft dan ook geleid tot een uitgebreid gegevensbestand. De dwingende vraag doet zich voor: wat gaat er gebeuren na de inventarisatie? Met het afronden van het MIP is aan één van de doelstellingen voldaan, namelijk het vervaardigen van een overzicht van de jongere bouwkunst en stedenbouw. Nu komt het er echter op aan om met het materiaal te gaan werken, want een belangrijke konstatering is dat de produkten van de jongere bouwkunst en stedenbouw voor een groot deel de identiteit en herkenbaarheid van de dagelijkse woonomgeving bepalen. Wordt er niet iets gedaan aan de instandhouding van dit bouwarsenaal dan dreigt daarmee de historische continuïteit te verbrekken. De overheid, als eerst verantwoordelijke voor cultuurbehoud, zal hierin een initiërende rol moet vervullen. Dat kan op verschillende manieren. Een voor de hand liggende methode is het aanwijzen van beschermde monumenten en stads- en dorpsgezichten. De *sektorale* benadering zal naar alle waarschijnlijk voor 5 tot 10 % van de geïnventariseerde objecten en gebieden van betekenis zijn. Daarmee zal het belangrijkste deel van de bebouwing redelijk veilig gesteld zijn, hoewel nog op inventieve wijze gezocht moet worden naar toereikende financiële middelen.

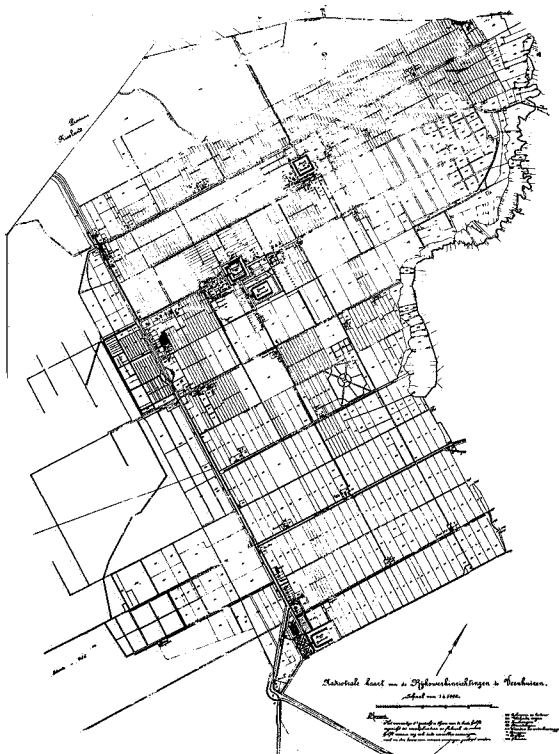
Even inventief zal men moeten omspringen met interessante gebouwen en gebieden die niet aangewezen zullen worden als rijksmonument of beschermd stads- en dorpsgezicht. Hier ligt een belangrijke taak voor de provincies en de gemeenten. Immers zij kunnen eventueel beslissen om deze panden op te nemen op een provinciale of gemeentelijke monumentenlijst en daar een eigen beleid op afstemmen. Als voorbeeld: in Drente wordt momenteel door de provincie gewerkt aan een lijst van provinciale monumenten. De hierop voorkomende panden zullen, nadat ook het gemeentebestuur hierin akkoord gaat, in aanmerking komen voor een zogenaamde stimuleringsubsidie.

Afb. 5 Het carrévormige gestichtsgebouw te Veenhuizen. Inmiddels is het verbouwd in een gedeelte met woningen en een gedeelte met werkplaatsen

Afb. 8 De recreatiewoning op de Elsburger Oulanden (gem. Eelde). Functionalistisch ontwerp van J. W. C. Boks uit 1937

Afb. 4 Kadastrale kaart van het gebied Veenhuizen rond 1910 waarop de planmatige inrichting van het gebied valt af te lezen

Ondanks dit soort initiatieven blijft er een geweldig percentage buiten het blikveld van de monumentenlijsten. Met name voor deze categorie is het nodig om op het *niet-sektorale* vlak, dus buiten de directe kaders van de monumentenzorg, operatief te worden. Dat kan op een aantal manieren. Om te beginnen is het materiaal van het MIP, bestaande uit rapporten, gemeentebeschrjvingen, toelichtingen van gebieden met bijzondere waarde en de objectgegevens, te gebruiken op het nivo van de ruimtelijke ordening. Met deze gegevens kunnen condities opgesteld worden die de samenhang tussen de bestaande en de toekomstige bebouwing zoveel mogelijk bevordert. Zo zou het nuttig zijn om ten behoeve van stedenbouwkundige plannen de gegevens in te brengen bij de planvoorbereiding.

Op het nivo van de bouwvraag kan het MIP-materiaal dienen als toetsingskader. Zo zou een Welstandskommissie het materiaal kunnen gebruiken als referentiekader om aanvragen op verantwoorde wijze te verankeren in een bestaande omgeving. Dat hoeft helemaal niet tot starheid en dogmatisme te leiden maar kan een positief, verrijkend effect hebben.

Behalve de aandacht die vanuit de vakwereld nodig is, gaat het ook om de aandacht van de burger. Waardering, kennis en enthousiasme kan veel ellende voorkomen. De mogelijkheden zijn divers. Zo kan opname van gegevens in toeristische routes van bijvoorbeeld de VVV's en de ANWB effectief zijn. Bijkomend positief effect is het aantrekken van het kultuurtoerisme. Te denken valt ook aan het opnemen in leerprogramma's voor scholen en het openbaar maken van gegevens via bijvoorbeeld de plaatselijke bibliotheken. Om dit alles te bevorderen ligt het overigens in de bedoeling dat er per provincie minstens één boek zal verschijnen over de resultaten van het MIP. Hopelijk kunt u binnenkort nog veel meer over het MIP lezen!